

UDC 94(54):811.211:1(091)

PAVLO RITTER (1872–1939) ON GERMAN-LANGUAGE PHILOSOPHERS, LINGUISTS AND ORIENTALISTS

Volodymyr Abaschnik
DSc (Philosophy), Professor
Department of Philosophy
Kharkiv National Medical University
4, Nauky Ave., Kharkiv, 61022, Ukraine
abaschnik@ukr.net
ORCID: 0000-0002-2584-5929

The article analyzes the works of the Ukrainian orientalist Pavlo Ritter on the publications and theories of some German-language philosophers-orientalists, linguists, Sanskritologists, Indologists and other orientalists. First, these were German scientists who taught Oriental languages and literature at the Kharkiv University in the first third of the 19th century (J. G. Barendt, J. A. B. Dorn). Here important was the critical article of P. G. Ritter on the peculiarities of teaching Oriental languages and the works of Bernhard Dorn in 1827–1835 at the Kharkiv University, who was an authoritative specialist in Sanskrit, languages and history of Afghanistan and Iran. In this context, P. G. Ritter considers the main features of the monograph *De affinitate linguae slavicae et sanscritae* (1833) by Bernhard Dorn and compares it with the views of another famous linguist and Sanskritologist Franz Bopp. Secondly, Pavlo Ritter also analyzed the current publications of German scholars (O. Strauss, G. Hackmann) on Indian and Chinese philosophy in his reviews in the Ukrainian journal *Shidnij svit* (“The World of the Orient”) in the late 1920s. Third, Pavlo Ritter in the early 1930s devoted his encyclopedic articles to German and Austrian linguists, Sanskritologists, philosophers and orientalists (A. Schleicher, J. Schmidt, O. Schrader, L. von Schroeder, R. Steiner, H. Steinthal). Among them were also articles on the peculiarities of the theory of the “family tree” (Stammbaum) of the linguist August Schleicher and the “wave theory” (Wellentheorie) of Johannes Schmidt, with whom P. G. Ritter trained at the University of Berlin in 1895–1896. An important place was also occupied by a thorough article by Pavlo Ritter on the peculiarities of anthroposophy of the Austrian-German thinker Rudolf Steiner, in particular in the context of the influences of Eastern philosophy on his position. The works of Pavlo Ritter analyzed here were distinguished by thoroughness and perfection. In addition, this Kharkiv scholar in his writings translated from German the key theses of the named German-language orientalists and, thus, introduced domestic readers and specialists to the current achievements of German and Austrian orientalists.

Keywords: Pavlo Ritter, Anthroposophy, Eastern philosophy, German-language orientalists, linguistics, Oriental studies, Sanskrit

ПАВЛО РІТТЕР (1872–1939) ПРО НІМЕЦЬКОМОВНИХ ФІЛОСОФІВ, ЛІНГВІСТІВ ТА СХОДОЗНАВЦІВ

В. О. Абашич

Відомий харківський професор П. Г. Ріттер, 150-річний ювілей якого наукова спільнота відзначає в цьому році, був не лише авторитетним сходознавцем, а й лінгвістом, викладачем німецької та італійської мов, перекладачем, а також торкався у своїх працях питань східної філософії та релігії. Важливу роль у формуванні його

© 2022 V. Abaschnik; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

наукового і творчого шляху відіграли вітчизняні та іноземні науковці, зокрема й німецькі професори, у яких він стажувався в Берлінському університеті (Німеччина). Під їхнім впливом Павло Ріттер пізніше звертався до різних публікацій і теорій німецьких та австрійських філософів, лінгвістів (мовознавців) та сходознавців. Деяким із цих німецькомовних учених він присвятив свої статті в авторитетному “Енциклопедичному словнику бібліографічного інституту Гранат”. Крім цього, П. Г. Ріттер розглядав позиції окремих німецьких сходознавців, які працювали в Харківському університеті в XIX столітті, зокрема у своїх публікаціях раннього періоду. Пізніше в центрі уваги його наукового інтересу були актуальні німецькомовні праці, присвячені східній філософії, зокрема китайській та індійській.

Метою цього дослідження є критичний огляд та аналіз наукових статей і рецензій П. Г. Ріттера щодо праць та поглядів окремих німецькомовних філософів, лінгвістів і сходознавців (із залученням оригінальних творів цих учених), зокрема щодо їхніх особливостей, контексту написання, а також впливів на його власний творчий шлях та наукову позицію.

Павло Григорович Ріттер (1872–1939) походив із містечка Чутового (зараз Полтавська область), закінчив із золотою медаллю повний курс навчання в 3-й Харківській гімназії в 1882–1890 рр. Значний вплив на його подальший життєвий та науковий шлях справили вчителі цієї гімназії, зокрема викладач давніх мов та майбутній професор і ректор Харківського університету Іван Нетушил (1850–1928) та викладач історії і відомий у майбутньому письменник та історик Дмитро Яворницький (1855–1940). До речі, у різні роки в 3-й Харківській гімназії навчалися такі знамениті в майбутньому вчені, як соціолог та юрист Максим Ковалевський (1851–1916), лінгвіст Юрій Шевельов (1908–2002), який вже пізніше, під час навчання в Харківському інституті народної освіти (ХІНО) в 1920-х рр., слухав у професора Павла Ріттера курс німецької мови.

Після закінчення 3-ї Харківської гімназії Павло Ріттер вступив на перший курс історико-філологічного факультету Харківського університету. Отже, з осені 1890 р. до літа 1894 р., тобто вісім семестрів, він навчався на слов'янсько-російському відділенні вказаного факультету. У цьому контексті слід згадати, що в “Алфавітному списку студентів” в осінньому півріччі 1893 р. Павло Ріттер фігурував як студент 7-го семестру історико-філологічного факультету, з уточненням “П.”, тобто православно-віросповідання [Алфавитный список... 1893, 52]. Після закінчення повного курсу навчання він стає кандидатом для підготовки до професорського звання по кафедрі санскриту і порівняльного мовознавства Харківського університету. Певну роль в ухваленні цього рішення відіграв його вчитель, відомий професор Дмитро Миколайович Овсянко-Куликовський (1853–1920), у якого він навчався санскриту [Риттер 1908с, 231].

1 лютого 1895 р. Павло Ріттер вирушає на дворічне стажування до Німеччини, де продовжує навчання в Берлінському університеті. Серед його викладачів тут були професор санскриту К. Ф. Гельднер, приват-доцент індійської філології Е. Зіг та професор порівняльного мовознавства Й. Шмідт. Саме ці троє німецьких учених відіграли ключову роль у формуванні його майбутньої наукової позиції. У цьому контексті в його біографії щодо “берлінського періоду” наголошувалось: “Тут П. Г. Ріттер здійснив той перехід від вузько філологічних питань до більш широкої історії літератури Індії, котрий був таким характерним для його подальшої діяльності. Однак в царській Росії це викликало цілий скандал. Звіт П. Г. Ріттера про його закордонне відрядження викликав різкий протест Вченого комітету Міністерства народної освіти й був повернутий Харківському університету” [Павло Григорович Ріттер 1966, 9]. Тому звернімося до його берлінських викладачів, щоб спробувати з'ясувати, у кого саме та що саме Павло Ріттер вивчав у Німеччині, що привело до згаданого, характерного для його подальшої діяльності “переходу”.

Карл Фрідріх Гельднер (*нім.* Karl Friedrich Geldner, 1852–1929) вивчав з 1871 р. індологію в Лейпцигу, а потім санскрит у Тюбінгені, де в 1875 р. захистив докторську дисертацію та почав викладати. У цей час він публікує у співавторстві “Сімдесят пісень Рігведи” (1875), а також самостійно – “Про метрику Молодшої Авести” (1877) [Geldner 1877] та “Студії щодо Авести” (1882). У 1887 р. К. Ф. Гельднер переходить з Тюбінгенського університету на посаду приват-доцента Університету Галле, де в 1890 р. стає екстраординарним професором, але в тому ж році переходить на посаду професора Берлінського університету. Крім названих публікацій, його важливими працями були “Авеста: святі книги парсів” (1885–1895) німецькою мовою та англійською (1896) у трьох томах і “Ведичні студії” (1889–1901) у трьох томах, опубліковані у співавторстві з іншим відомим індологом та мовознавцем Ріхардом Пішелем (*нім.* Richard Pischel, 1849–1908). Отже, саме лекції та практичні заняття К. Ф. Гельднера, а також його названі та інші твори справили значний вплив на Павла Ріттера та його майбутні заняття індологією.

Другим берлінським учителем Павла Ріттера в цей час був Еміль Зіг (*нім.* Emil Sieg, 1866–1951), який після захисту першої докторської дисертації [Sieg 1892] в Берлінському університеті та другої, габілітаційної дисертації в Геттінгенському університеті (1896) з 1896 р. став приват-доцентом індійської філології Берлінського університету. Пізніше, з 1909-го до 1920 р., він був професором санскриту та порівняльного індогерманського мовознавства в Кільському університеті, де в 1918–1919 рр. також обіймав посаду ректора. Еміль Зіг був відомий як дослідник тохарських мов, зокрема завдяки працям, які були написані у співавторстві з індологом Вільгельмом Зіглінгом (*нім.* Wilhelm Siegling, 1880–1946): “Тохарська мова, мова індо-скіфів: попередні замітки щодо однієї невідомої досі індогерманської літературної мови” (1908), “Залишки тохарської мови” (1921), “Тохарська граматики” (1931). У Берліні Павло Ріттер слухав його лекції та відвідував практичні заняття із санскриту та інтерпретації Рігведи, які також відіграли певну роль у формуванні поглядів харківського практиканта.

Третім учителем Павла Ріттера в Берліні був професор порівняльного мовознавства та санскриту Йоганнес Шмідт, або повністю Йоганнес Фрідріх Генріх Шмідт (*нім.* Johannes Friedrich Heinrich Schmidt, 1843–1901). Він був представником Берлінської школи індогерманістики (*нім.* Berliner Schule der Indogermanistik) та засновником “хвильової теорії”, або “теорії хвиль”, у порівняльному мовознавстві. Саме на цей факт вказує Павло Ріттер у своїй статті, яку він присвятив своєму вчителю в 50-му томі “Енциклопедичного словника бібліографічного інституту Гранат”, що вийшов у 1929 р., а потім декілька разів перевидався стереотипними виданнями, наприклад у 1932 р. Зокрема, він тут підкреслює: «Широкий та тривалий вплив справила його (Й. Шмідта. – В. А.) брошура “Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogerm. Sprachen” (1872), яка подала т. зв. “теорію хвиль” (Wellentheorie) як схему диференціації мов та діалектів замість т. зв. “генеалогічного дерева” Шляйхера...» [Ріттер 1932b, 308]. Справді, Йоганнес Шмідт, з одного боку, у вказаній праці “Споріднені зв’язки індогерманських мов” (1872) та в пізніших публікаціях покликався на свого вчителя Августа Шляйхера (про нього Павло Ріттер також написав статтю, до якої звернемося далі) й підкреслював: “Шляйхер має рацію, що північноєвропейські мови більш віддалені від прамови, аніж грецька мова” [Schmidt 1872, 2]. Однак, з іншого боку, він своєю концепцією “хвильової теорії” все ж таки протиставив певний альтернативний проєкт “генеалогічному дереву” Августа Шляйхера в порівняльному мовознавстві.

У своїй статті про Йоганнеса Шмідта харківський учений вказує на його інші наукові заслуги й важливі публікації (наприклад, “Прабатьківщина індогерманців та європейська цифрова система”, 1890), а також на його редагування авторитетного “Часопису порівняльного дослідження мов” (*нім.* Zeitschrift für vergleichende

Sprachforschung). Цікаво, що наприкінці цієї статті Павло Ріттер дещо критично висловлюється про свого вчителя, хоча й визнає його заслуги та наголошує: “При надзвичайно широкій та ґрунтовній ерудиції, гостроті та строгості методу Ш[мідт] не мав розмаху творчої фантазії, але був загально визнаним авторитетом та цілковито самостійною видатною величиною” [Риттер 1932b, 309]. Отже, можна констатувати об’єктивний підхід Павла Ріттера до тематики та позицій науковців у своїх дослідженнях, навіть якщо вони були його вчителями. На нашу думку, Павло Ріттер засвоїв від своїх німецьких учителів всеосяжний підхід до предмета досліджень та ґрунтовність у його опрацюванні, що пізніше привело до згаданого “переходу” в його подальшій діяльності.

Але професор Йоганнес Шмідт був не першим німецьким ученим, про особливості творчості якого писав Павло Ріттер. Ще у свій ранній період він звертався до наукового та життєвого шляху харківських професорів-сходознавців ХІХ сторіччя, які мали німецьке походження. Однак після повернення з Німеччини, із січня 1897 р. Павло Ріттер спершу починає читати лекції з італійської мови для студентів Харківського університету і перекладає та публікує “Нарис розвитку національної літератури в Італії” (1897) Джозуе Кардуччі, майбутнього Нобелівського лауреата в галузі літератури (1906). Паралельно в цей час Ріттер продовжив свою працю з дослідження санскриту й навесні 1899 р. складає іспит на ступінь магістра по кафедрі санскриту та порівняльного мовознавства, а після виголошення пробної лекції “Що таке санскрит?” (1899) із січня 1900 р. стає приват-доцентом цієї кафедри в Харківському університеті [Риттер 1908с, 231]. Саме у вказаній лекції він звертає увагу на заслуги німецьких та австрійських індологів та лінгвістів, зокрема й своїх берлінських учителів [Риттер 1900, 2].

Водночас Павло Ріттер підтримує наукові зв’язки зі своїми німецькими вчителями й колегами та за їхньою рекомендацією в 1899 р. стає ординарним (дійсним) членом авторитетного “Німецького східного товариства” (*нім.* Deutsche Morgenländische Gesellschaft), яке було засноване в 1845 р. як об’єднання німецьких сходознавців та існує досі. Зокрема, у списку нових ординарних членів цього товариства за 1899 р. було вказано: “1295. Пан Павло Ріттер, лектор Харківського університету, вулиця Інструментальна, 3” [Personalnachrichten 1899, XI]. Саме під цим членським номером (№ 1295) він фігурує у відповідних списках названого товариства в подальші роки. Зокрема, у “Списку членів Німецького східного товариства в 1907 році” серед дійсних членів (*нім.* Ordentliche Mitglieder) цього товариства було зазначено: “Павло Ріттер, приват-доцент та лектор у Харківському університеті, вулиця Губернаторська, 4” [Verzeichnis 1907, XII]. До речі, від українських земель серед членів вказаного товариства за 1907 р. також був названий київський доктор Фрідріх Кнауер (Dr. Friedrich Knauer) [Verzeichnis 1907, IX].

У цей час у “Біографічному словнику професорів та викладачів” (1908) у ювілейному виданні з історії історико-філологічного факультету Харківського університету виходять дві статті Павла Ріттера, присвячені викладачам східних мов у місцевому університеті. У першій, невеличкій статті-замітці автор обмежився стислими даними про першого харківського викладача східних мов Й. Г. Барендта. Тут Павло Ріттер згадує, що з 12 жовтня 1803 р., тобто ще до офіційного відкриття Харківського університету, він був зарахований на посаду ад’юнкта (за іншими даними – екстраординарного професора) кафедри східних мов, а також викладав латинську та гебрайську мови, однак незабаром, 5 (за іншими даними – 2) грудня 1805 р., вже помер [Риттер 1908а, 218]. До вказаних Павлом Ріттером у його статті даних слід ще додати, що Йоганн Готтфрід Барендт (*нім.* Johann Gottfried Barendt, 1761–1805) був уродженцем міста Данцига (Гданськ), де закінчив місцеву гімназію, потім вивчав богослов’я, давні мови та філософію в Геттінгенському університеті (1782) та був магістром Єнського університету (1784).

Натомість друга стаття Павла Ріттера в цьому біографічному словнику є ґрунтовною та об'ємною працею, де вперше його письменницький та дослідницький талант поєднався з копіткою роботою з виявлення біографічних та інших фактів щодо видатного сходознавця, доктора філософії Лейпцизького університету Йоганна Альбрехта Бернгарда Дорна (*нім.* Johann Albrecht Bernhard Dorn, 1805–1881), який був професором східних мов та літератур у Харківському університеті в 1827–1835 рр. Тут Дорн уперше в Харкові почав викладати арабську та перську мови, причому латинською мовою, тож студенти мали спочатку оволодіти латиною [Ріттер 1908b, 220]. Користуючись архівними та іншими документами і публікаціями, Павло Ріттер особливо наголошував на тому факті, що в 1830–1831 навчальному році професор Дорн уперше заявив про викладання санскритської мови, а вже в наступному 1831–1832 навчальному році оголосив, що “не відмовиться для охочих викладати мови гебрайську, ефіопську та санскритську” [Ріттер 1908b, 220].

У цій статті Павло Ріттер досить високо оцінює працю “Про схожість слов'янської та санскритської мов” професора Дорна, яка вийшла в 1833 р. латинською мовою в Харкові [Dorn 1833]. У цьому контексті він підкреслює: «Це дослідження, що з'явилося до виходу у світ “Vergleichende Grammatik” Франца Боппа, робить честь ерудиції та засобам дослідження автора, який вже встиг ознайомитися зі слов'янськими мовами... Ця робота передвіщає в майбутньому солідного першокласного вченого» [Ріттер 1908b, 221]. Справді, хоча перша частина першого видання фундаментальної праці “Порівняльна граматики санскритської, зендської, грецької, латинської, литовської, готської і німецької мов” відомого санскритолога Франца Боппа (1791–1867) у шести частинах (томах) вийшла в тому самому 1833 р. [Ворр 1833], що й харківська монографія Дорна, але її остання частина з'явилася лише в 1852 р. Як відомо, друге видання у восьми томах мало вже назву “Порівняльна граматики санскритської, зендської, вірменської, грецької, латинської, литовської, старослов'янської, готської і німецької мов” (1857–1863). Щодо цієї статті Павла Ріттера, то тут слід додати, що Дорн не лише став пізніше академіком, а й опублікував свої ґрунтовні роботи з історії та культури кавказьких народів, Персії, а також Афганістану, мови пушту тощо [Abaschnik 2004].

З 1911 р. Павло Ріттер розпочав плідну співпрацю з редакцією “Енциклопедичного словника бібліографічного інституту Гранат”, де протягом подальших двох з половиною десятиліть публікував свої численні статті. У них він торкався, зокрема, особливостей поглядів окремих німецьких та австрійських сходознавців і лінгвістів. У контексті цієї теми цікавими є його статті, безпосередньо присвячені біографічним даним та творчим досягненням німецькомовних учених, які займалися східною культурою, зокрема східними мовами, філософією та релігією. Переважна більшість цих статей Павла Ріттера про німецьких та австрійських науковців вийшла в 50-му томі, коли він уже працював у Харківському інституті народної освіти (ХІНО), спочатку на посаді професора (1921), а пізніше керував науково-дослідною кафедрою мовознавства (1925), був директором трирічних курсів східних мов у Харкові, членом редколегії часопису “Східний світ” тощо.

Перша стаття Павла Ріттера в 50-му томі вказаного словника була присвячена вже згаданому вище німецькому мовознавцю Августові Шляйхеру (*нім.* August Schleicher, 1821–1868). На початку статті він зазначає біографічні дані, зокрема й щодо професорської діяльності німецького вченого у Празі та Єні. Далі згадує перші важливі праці Августа Шляйхера, зокрема твір “Мови Європи в систематичному огляді” (1850), у якому автор наголошував щодо Європи та Азії: “Обидві частини світу, як уже згадувалося, перебувають настільки близько в мовному відношенні, що в європейських мовах завжди треба буде брати до уваги їхніх азійських родичів” [Schleicher 1850, 39]. Водночас харківський учений зауважує, що ці праці “ґрунтувалися на широкому, систематично розробленому мовному матеріалі та на ідеях

філософії Гегеля” [Риттер 1932а, 237]. Це й не дивно, бо Август Шляйхер у 1841–1843 рр. навчався в Тюбінгенському університеті, у якому свого часу вчився сам Гегель і де у викладанні довгий час панував філософський дух гегельянства. До речі, свій навчальний шлях 14-річний Август Шляйхер розпочав у 1835 р. у знаменитій Кобурзькій гімназії “Казиміріанум”, яку в 1822 р. успішно закінчив згаданий вище харківський професор-сходознавець Й. А. Б. Дорн [Abaschnik 2004].

Далі Павло Ріттер вказує на одну з головних праць Августа Шляйхера під назвою “Компендіум порівняльної граматики індогерманських мов”, перше видання якої вийшло в 1861 р. Водночас підкреслює, що в названому творі «він надав на основі праць цілого покоління вчених та своїх самостійних досліджень стислий виклад історії окремих індоєвропейських мов на фоні їхньої спільної прамови, яку він зображує як стовбур, від якого відгалужуються окремі мови, у міру розселення та віддалення від їхньої прамови, звідки й назва його “теорії родовідного дерева” (Stammbaum-Theorie), на відміну від “теорії хвиль” його найближчого учня Йоганна Шмідта...» [Риттер 1932а, 238]. Як видно, автор не забув тут згадати свого берлінського вчителя, вказавши на відмінності цих лінгвістичних теорій. Також він пише про спроби Августа Шляйхера в його останній праці “Дарвінівська теорія та мовознавство” (1863) розвинути лінгвістичне вчення із застосуванням теорії походження видів Чарльза Дарвіна.

Іншим важливим німецьким автором, якому Павло Ріттер присвятив свою енциклопедичну статтю, був лінгвіст Отто Шрадер (нім. Otto Schrader, 1855–1919), який також займався проблемами індогерманістики. Після захисту докторської дисертації в Лейпцизькому університеті (1877) Отто Шрадер спочатку викладав грецьку та латинську мови в гімназії м. Єни, у 1887 р. виголосив пробну лекцію на тему “Про думку культурної історії індогерманців на мовознавчій основі” й став професором Єнського університету. У 1909 р. переїхав до Бреслау (Вроцлав), де продовжив свою професорську кар’єру в місцевому університеті. Вивчаючи проблематику індогерманістики, Отто Шрадер звертався до попередніх дослідників, зокрема й лінгвістів та філософів. У цьому сенсі вступ до своєї праці “Порівняльне мовознавство та праісторія. Лінгвістично-історичні статті щодо дослідження індогерманської старовини” (1883) він розпочинає відомою латинською цитатою Г. В. Ляйбніца (“ніщо не дає більше світла дослідженню давнього походження людей, аніж порівняння мов”) і зауважує: “Думка, яку висловив уже Ляйбніц у такому твердженні, – *nihil majorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem praeberere, quam collationem linguarum*, – своє втілення віднайшла лише в нашому столітті” [Schrader 1883, I].

Щодо головних здобутків цього німецького вченого Павло Ріттер у своїй статті зазначає, що “він дійшов низки нових висновків: на його думку, культура індоєвропейців збігається з культурою неолітичного періоду; Ш. констатує їхній перехід від пастушого побуту до землеробства в його первісному вигляді та вважає, що східні гілки індоєвропейців проживали майже суто в пастушому побуті, тоді як західні вже переходили до землеробства” [Риттер 1932с, 405]. Крім цього, Ріттер зауважує щодо особливостей певних аспектів позиції Отто Шрадера: “Ш[радер] зараховує прабатьківщину індоєвропейців до області південно-східної Європи, яка лежить на північ та північний захід від Чорного моря” [Риттер 1932с, 405]. Далі харківський дослідник називає важливі праці німецького вченого, зокрема “Реальний лексикон вивчення індогерманської старовини” (1901) та науково-популярну працю “Індогерманці” (1911), а наприкінці подає короткий список інших його важливих публікацій.

Незважаючи на те що Павло Ріттер досить ґрунтовно перевіряє всі дати публікацій та назви творів авторів, про яких він пише, все ж таки треба вказати на деякі неточності. Зокрема, Ріттер датує три видання основної праці “Порівняльне мовознавство та праісторія. Лінгвістично-історичні статті щодо дослідження індогерманської старовини” Отто Шрадера відповідно 1884, 1894, 1907 роками [Риттер

1932с, 404]. Насправді ця праця вперше була опублікована в Єні в 1883 р. [Schrader 1883], друге “повністю перероблене і суттєво збільшене” видання вийшло в 1890 р. [Schrader 1890], а третє “перероблене” видання було опубліковане у двох частинах (трьох книгах): “І частина. Щодо історії та методу лінгвістично-історичного дослідження” (1906) та “ІІ частина. 1 розділ. Метали” (1906), “ІІ частина. 2 розділ. Прадавнина” (1907). Звичайно, такі неточності в датах ніяк не применшують цінності змістовного аналізу Павла Ріттера, особливо якщо взяти до уваги той факт, у яких складних умовах йому доводилося працювати.

Павло Ріттер у вказаному 50-му томі енциклопедичного словника також помітив невелику за обсягом, але дуже важливу за змістом статтю про відомого естонського німецькомовного науковця Леопольда Александера фон Шредера (нім. Leopold Alexander von Schroeder, також Schröder, 1851–1920). Останній був авторитетним індологом та санскритологом, перекладачем, поетом, автором праць з історії естонської культури, історії філософії та релігії. Свої твори Л. А. фон Шредер видавав німецькою мовою, деякі з них вийшли іншими мовами. Також він переклав німецькою мовою книгу “Бгагавад-гіта” (Єна, 1912), і цей переклад досі привертає увагу німецькомовних індологів. Серед його численних німецькомовних публікацій варто згадати такі монографії: “Про формальне розрізнення частин мови у грецькій та латинській мовах” (1874), “Література Індії в історичному розвитку” (1887), “Буддизм та християнство. Що в них спільного та в чому вони відрізняються” (1893), “Містерія та мім у Рігведі” (1908), “Арійська релігія” (1914) у двох томах.

У філософському та релігійному контекстах досить цікавою є теза Л. А. фон Шредера, яку він висуває та обґрунтовує у своїй роботі “Піфагор та індійці. Дослідження про виникнення та походження піфагорійських вчень” (1884). Мова йде про ранні впливи індійської філософської та релігійної традиції на погляди мислителів Давньої Греції, зокрема Піфагора. Серед таких впливів він називає вчення “про ірраціональне”, “про п’ять елементів” та “про перевтілення душі”. Зокрема, у своєму “Висновку” німецько-естонський вчений наголошував: “Дивне вчення про перевтілення душі, яке з упевненістю не можна довести в жодного іншого народу, індійці виробили досить рано та з великою послідовністю, а позиція Піфагора збігається в цьому пункті з індійською позицією аж до примітних деталей. *Найважливіші заборони* Піфагорійської школи: часткова заборона м’яса та бобових... ми знаходимо їх вже у ведичних писаннях індійців” [Schroeder 1884, 88–89].

Крім цих положень, Леопольд фон Шредер також висуває гіпотези щодо подальших можливих впливів з Давньої Індії на філософські вчення грецьких мислителів, зокрема Парменіда, Геракліта та інших філософів. Наприклад, наприкінці названої праці німецький автор підкреслює: “І нарешті, *весь фантастично-містично-символічний характер* піфагорійської спекуляції (умогляду. – В. А.) виявив примітну суттєву спорідненість із давньоіндійською брахманічною спекуляцією (умоглядом. – В. А.), яка нам зустрічається вже в Яджурведах та Брахманах” [Schroeder 1884, 89]. Отже, цей авторитетний індолог та санскритолог завдяки своїм ґрунтовним дослідженням суттєво доповнював важливі аспекти походження давньогрецької та західноєвропейської філософської традиції.

Павло Ріттер у своїй статті традиційно наводить стислі біографічні дані та основні публікації Леопольда фон Шредера, зокрема зазначає: “Уродженець Ліфляндії, почав свою професорську діяльність у тодішньому німецькому ун[іверситеті] в Дерпті (нині Тарту. – В. А.), але в 1894 р., не бажаючи підкорятися насильницькій русифікації викладання, хоча й володів російською мовою, виїхав за кордон та незабаром отримав професуру в Інсбруку, а потім у Відні, після смерті Бюлера” [Ріттер 1932d, 406]. По-перше, треба сказати, що Павло Ріттер ще у своїй першій промові “Що таке санскрит?” (1900) уже згадував названого австрійського індолога Йоганна Георга Бюлера (нім. Johann Georg Bühler, 1837–1898), який “трагічно та

загадково загинув півтора року тому в повному розквіті сил” [Риттер 1900, 2]. По-друге, важлива заслуга Павла Ріттера полягала саме в тому, що в часи наростаючого сталінізму в СРСР він мав мужність вказати на істинну причину від’їзду Леопольда фон Шредера в 1894 р. з тодішнього Дерпта (тепер естонське місто Тарту) до австрійського Інсбрука. Такий вчинок слід розцінювати в контексті наукової та громадянської сміливості, на яку були здатні далеко не всі дослідники того часу. На жаль, ці та інші сміливі тези Павла Ріттера вже пізніше призвели до репресій та його арешту в 1938 р., після якого він невдовзі помер – 17 квітня 1939 р.

У названому словнику Павло Ріттер присвятив ще одну статтю універсальному вченому та засновнику антропософії Рудольфу Штайнеру (*нім.* Rudolf Steiner, 1861–1925). Вона є досить ґрунтовною та найбільшою за обсягом, як порівняти з його іншими енциклопедичними статтями. На самому початку Павло Ріттер зазначає, що цей австрійсько-німецький мислитель – «засновник та вождь сучасної течії релігійно-містичної філософії, т. зв. “антропософії”, або “духознавства”, “науки про духовну людину”, вчення про “проникнення в духовну сутність людини та установлення життєвих форм, що ведуть до її поступового очищення та просвітлення...”» [Риттер 1932e, 439]. Потім подаються його важливі біографічні дані, зокрема навчання у Відні (1879–1890), студіювання творів Канта, Фіхте, Шеллінга та Гегеля, філософія яких справила значний вплив на світогляд Рудольфа Штайнера, робота над виданням творів Й. В. фон Гете, Артура Шопенгауера та інших філософів і письменників у Ваймарі (1890–1896), захист дисертації в Ростоцькому університеті (1891), що була присвячена теорії пізнання Фіхте тощо.

Далі Павло Ріттер вказує на інші особливості формування філософської позиції Рудольфа Штайнера, зокрема зазначає: «У 1894 р. видав свій перший філософський твір “Філософія свободи” (“Philosophie der Freiheit”): I частина присвячена критиці теорії пізнання, а II ч. детально розвиває думку про можливість “інтуїтивного творчого пізнання”, що не обмежене рамками кантівської системи, шляхом “дієво-пізнавального переживання, яке є *синтезом* чуттєвого сприйняття та абстрактного мислення”. У Ваймарі він також видав свою книгу про світогляд Гете та монографію про Ніцше» [Риттер 1932e, 440–441]. Справді, у вказаній праці, повна назва якої “Філософія свободи. Основні риси сучасного світогляду” (1894), автор репрезентував свою оригінальну концепцію свободи, яку він буде в наступні роки не лише розвивати теоретично, а й втілювати в життя, зокрема в заснованому ним храмі “Гетеанум” (*нім.* Goetheanum) у містечку Дорнах біля Базеля (Швейцарія) як центрі “Антропософського товариства” (1912) та як “вільній вищій школі науки про дух” [Риттер 1932e, 440].

На початку зазначеної праці, яка складається з трьох розділів (“Наука свободи”, “Дійсність свободи”, “Останні питання”), Рудольф Штайнер робить акцент на особливому розумінні знання та науки і в першому параграфі “Цілі всякого знання” пише: “Знання має цінність лише в тому, що воно робить внесок у *всєбічний* розвиток *усієї* людської природи” [Steiner 1894, 8]. Далі він представив своє розуміння свободи та її ролі в житті людини й водночас наголосив: “Для того щоб ідея стала дією, людина спочатку має *воліти*, ще до того, як це може відбутися. Отже, таке воління має своє підґрунтя лише в самій людині. Тоді людина є останньою, хто визначає свою дію. Вона є *вільною*” [Steiner 1894, 242]. Починаючи з 1910-х рр., Рудольф Штайнер доповнював свою концепцію свободи в рамках “антропософії” ідеями зі східних вчень (реінкарнація, карма тощо). До речі, на думку Павла Ріттера, популярність антропософії та відділів антропософського товариства довгий час трималась на авторитеті самого Рудольфа Штайнера, а після його смерті та втрати його “особистої привабливості” вони перетворилися в закриті інституції для “обраних” [Риттер 1932e, 443].

Наступна стаття Павла Ріттера у вказаному енциклопедичному словнику була присвячена філософу та мовознавцю Гайманну (Хаїму) Штайнталю (*нім.* Chaïm Neumann Steintal, 1823–1899). Тут він згадує перебування німецького вченого в 1852–1855 рр. у Парижі з метою вивчення китайської мови та літератури, його викладацьку діяльність у Берлінському університеті з 1863 р., а також подає список його основних робіт з філософії та мовознавства. Зокрема, зазначено працю “Мовознавство Вільгельма фон Гумбольдта та гегелівська філософія” (1848), у якій Штайнталь говорив про вплив Г. В. Ф. Гегеля на мовознавство, зауваживши: “Гегелівська система серед усіх попередніх систем є найдосконалішою; навіть по суті вона є найдосконалішою з усього, чого змогла досягти філософія взагалі” [Steintal 1848, 1]. Зважаючи на ці гегелівські впливи, з одного боку, та праці Вільгельма фон Гумбольдта, з іншого боку, Павло Ріттер у своїй статті наголошував: “Як мовознавець Ш[тайнталь] є послідовником та продовжувачем Вільгельма Гумбольдта; його психологічна школа дала плідні результати як для загального мовознавства, так і для прогресу у вивченні окремих мов” [Ріттер 1932f, 444]. Водночас Павло Ріттер також вказує на вплив цієї школи на погляди відомого харківського професора Олександра Потебні (1835–1891), одним з учнів якого був названий вище Д. М. Овсянико-Куликовський, тобто вчитель Павла Ріттера.

Крім статей в “Енциклопедичному словнику бібліографічного інституту Гранат”, слід згадати ґрунтовну рецензію Павла Ріттера на працю “Китайська філософія” (1927) Генріха Гакманна, яку він опублікував у часописі “Східний світ” (1928). До речі, оригінальна назва цієї праці звучала дослівно так: “Китайська філософія. З портретом Бодхидхарми” [Hackmann 1927]. Рецензент спочатку називає велику німецькомовну серію, у рамках якої п’ятим томом вийшла ця праця. Тобто мова йде про серію монографій, “що утворює колективну історію східної й західної, старої й нової філософії, яку видає мюнхенське видавництво Райнгарта” [П. Р. 1928, 350]. Водночас тут згадуються також попередні монографії цієї серії щодо історії східної філософії, зокрема й фундаментальна праця “Індійська філософія” (1925) Отто Штрауса (*нім.* Otto Strauss, 1881–1940). Цей німецький філософ та сходознавець після захисту габілітаційної дисертації на тему “Етичні проблеми з Магабгарати” (1911) спочатку був приват-доцентом із санскриту в Кільському університеті, а з 1913 р. стає професором порівняльної філології в Калькутті (Індія), де був інтернований під час Першої світової війни. Після повернення до Німеччини став з 1921 р. професором індології Кільського університету, а з 1928 р. – в Університеті Бреслау (Вроцлав). Варто зауважити, що деякі деталі, зазначені Ріттером щодо згаданої праці Отто Штрауса, дають підстави вважати, що він також був знайомий з нею.

Павло Ріттер у своїй рецензії, з одного боку, намагався об’єктивно оцінити названий твір, але, з іншого боку, мав враховувати тогочасну радянську ідеологію. Тому стосовно “Китайської філософії” (він пише в рецензії цю назву як “Хінська філософія”) Генріха Гакманна (*нім.* Heinrich Hackmann, 1864–1935) наголошує: “Автор не марксист, проте, не погоджуючись із його методом, треба визнати, що він дає добре систематизований, цікаво освітлений матеріал, корисний усім, хто вивчає хінську філософію. Він дає докладний (406 стр.), науково-обґрунтований, проте приступний усякому освіченому читачеві, яскравий огляд хінської філософії, починаючи зі старих часів” [П. Р. 1928, 350]. Отже, українському рецензенту доводилось виправдовуватися за “неналежність до марксизму” німецького автора та говорити про “непогодження” з “його методом”, однак це не заважало йому гідно оцінити високий науковий рівень вказаної праці.

У цьому сенсі Павло Ріттер далі у своїй рецензії підкреслював: “Знавець хінської мови, безпосередньо знайомий з Хіною, де він був 1903 року (див. стор. 326), він також добре знає і філософські течії буддизму, а тому і розд. III, стор. 237–311,

присвячені впливові буддизму на хінську філософію, опрацьовано майстерно. Автор подає до кожного періоду розвитку хінської думки відповідні історичні дані; відображає економічні, політичні й побутові риси, що дають їй підвалини, в нарисах, присвячених окремим видатнішим філософам, напр., Конфуцієві (551–479 до н. ери), Мен-дзє (372–289) – зі старого періоду, або Чу-Сі чи Джу-Сі (1131–1200) – з нового; дає живі характерні портрети і завжди вміє відтінити суто хінський ухил філософії до етики” [П. Р. 1928, 350]. Отже, ця характеристика засвідчує не лише високу оцінку праці німецького філософа та богослова Генріха Гакманна, який у 1894–1904 рр. був пастором німецької громади в Шанхаї та подорожував Китаєм, а й позицію самого Павла Ріттера, наприклад, щодо філософських течій буддизму, щодо особливостей китайської етики тощо.

Висновки

У контексті визначеної мети цього дослідження можна констатувати, що, по-перше, як було продемонстровано, Павло Ріттер у своїх працях компетентно аналізував позиції і теорії різних німецьких та австрійських філософів, лінгвістів та сходознавців XIX та початку XX століття. Тут слід виділити три групи вказаних науковців: 1) сходознавці Харківського університету (Барендт, Дорн), 2) мовознавці, санскритологи, індологи, у яких він навчався в Берлінському університеті (Гельднер, Зіг, Шмідт), 3) сходознавці (зокрема індологи, лінгвісти, дослідники східної філософії), санскритологи, теорії та творчий шлях яких його цікавили в науковому сенсі особисто (Шляйхер, Шредер, Шрадер, Штайнер, Штайнталь). По-друге, вчення та окремі наукові погляди розглянутих Павлом Ріттером німецькомовних учених (а також інших дослідників, праці яких він отримував у Харкові із-за кордону, користуючись своїм членством в авторитетному “Німецькому східному товаристві”) в певному сенсі, хоча й різною мірою, вплинули на його власну позицію. По-третє, відповідні статті Павла Ріттера та його рецензії вирізнялися високим науковим рівнем, досконалим ступенем володіння тематикою, не в останню чергу – завдяки чудовому знанню німецької мови, яку він також викладав для студентів у Харківському університеті та в Харківському інституті народної освіти. Нарешті, по-четверте, вказані роботи Павла Ріттера не лише інформували вітчизняних читачів та дослідників про досягнення німецькомовного сходознавства, лінгвістики та філософії в історичному контексті, а й знайомили їх з новітніми публікаціями та відкриттями в названих сферах.

ЛІТЕРАТУРА

Алфавитный список студентов и посторонних слушателей Императорского Харьковского университета за осеннее полугодие 1893 года. Харьков, 1893.

Павло Григорович Ріттер. Збірник біографічних та бібліографічних матеріалів / Відповідальний редактор А. П. Ковалівський. Харків, 1966.

П. Р. Рец. на: Heinrich Hackmann. Chinesische Philosophie. (Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen. Band 5. Verlag von Ernst Reinhardt. München, 1927) // **Східний світ**, 1928, № 3–4.

Ritter P. G. Барендт Иоганн-Готфрид // **Биографический словарь профессоров и преподавателей / Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905).** Под редакцией М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. Харьков, 1908a.

Ritter P. G. Дорн Бернгард-Иоганн-Альберт // **Биографический словарь профессоров и преподавателей / Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905).** Под редакцией М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. Харьков, 1908b.

Ritter P. G. Риттер Павел Григорьевич // **Биографический словарь профессоров и преподавателей / Историко-филологический факультет Харьковского университета**

за первые 100 лет его существования (1805–1905). Под редакцией М. Г. Халанского и Д. И. Багаляя. Харьков, 1908с.

Ritter P. Что такое санскрит? (Пробная лекция, прочтенная 14 октября 1899 г. в Императорском Харьковском университете) / Ritter P. Qu' est se, qu le Sanskrit? // **Записки Императорского Харьковского университета, 1900.** Кн. 2. Часть неофициальная.

Ritter P. Шлейхер (Schleicher), Август // **Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат.** Седьмое издание [стереотипное издание]. Т. 50. Москва, 1932а.

Ritter P. Шмидт (Schmidt), Иоганнес // **Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат.** Седьмое издание [стереотипное издание]. Т. 50. Москва, 1932b.

Ritter P. Шрадер (Schrader), Отто // **Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат.** Седьмое издание [стереотипное издание]. Т. 50. Москва, 1932с.

Ritter P. Шредер (Schröder), Леопольд фон // **Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат.** Седьмое издание [стереотипное издание]. Т. 50. Москва, 1932d.

Ritter P. Штейнер (Steiner), Рудольф // **Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат.** Седьмое издание [стереотипное издание]. Т. 50. Москва, 1932е.

Ritter P. Штейнталь (Steinthal), Гейманн (Хаим) // **Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат.** Седьмое издание [стереотипное издание]. Т. 50. Москва, 1932f.

Abaschnik V. A. Johann Albrecht Bernhard Dorn (1805–1881) aus Coburg als Professor der Orientalistik in Charkow und Sankt Petersburg // **Coburger Geschichtsblätter. Hg. von der Historischen Gesellschaft Coburg e.V. Heft 1–2. 2004.**

Bopp F. Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Gothischen und Deutschen. Teil I. Berlin, 1833.

Dorn J. A. B. De affinitate linguae slavicae et sanscritae. Харьков, 1833.

Geldner K. F. Über die Metrik des jüngeren Avesta: nebst Übersetzung ausgewählter Abschnitte. Tübingen, 1877.

Hackmann H. Chinesische Philosophie: mit einem Bildnis Bodhidharmas. München, 1927. Personalnachrichten // **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.** Vol. 53. 1899.

Schleicher A. Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Bonn, 1850.

Schmidt J. Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen. Weimar, 1872.

Schrader O. Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums. Jena, 1883.

Schrader O. Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums. Zweite vollständig umgearbeitete und beträchtlich vermehrte Auflage. Jena, 1890.

Schroeder L. v. Pythagoras und die Inder. Eine Untersuchung über Herkunft und Abstammung der pythagoreischen Lehren. Leipzig, 1884.

Sieg E. Bhāradvājaçikshā: cum versione latina, excerptis ex commentario, adnotationibus criticis et exegeticis. Berlin, 1892.

Steiner R. Die Philosophie der Freiheit. Grundzüge einer modernen Weltanschauung. Berlin, 1894.

Steinthal H. Die Sprachwissenschaft Wilh. v. Humboldt's und die Hegel'sche Philosophie. Berlin, 1848.

Verzeichnis der Mitglieder der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft im Jahre 1907 // **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.** Vol. 61. No. 1. 1907.

REFERENCES

Alfavitnyy spisok studentov i postoronnikh slushateley Imperatorskogo Khar'kovskogo universiteta za osenneye polugodiye 1893 goda (1893), University Typ., Kharkiv. (In Russian).

- Pavlo Hryhorovych Ritter. Zbirnyk biografichnykh ta bibliografichnykh materialiv* (1966), A. P. Kovalivskyi (ed.), Kharkiv University Press, Kharkiv. (In Ukrainian and Russian).
- P. R. (1928), “Review on: Heinrich Hackmann. Chinesische Philosophie. (Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen. Band 5. Verlag von Ernst Reinhardt. München, 1927)”, *Shidnij svit*, No. 3–4, pp. 350–351. (In Ukrainian).
- Ritter P. G. (1908a), “Barendt Johann Gottfried”, in Khalanskiy M. G. and Bagaley D. I. (eds), *Biograficheskiy slovar' professorov i prepodavateley / Istoriko-filologicheskiy fakul'tet Khar'kovskogo universiteta za pervyye 100 let ego sushchestvovaniya (1805–1905)*, Typ. Adolph Darre, Kharkiv, p. 218. (In Russian).
- Ritter P. G. (1908b), “Dorn Bernhard Johann Albert”, in Khalanskiy M. G. and Bagaley D. I. (eds), *Biograficheskiy slovar' professorov i prepodavateley / Istoriko-filologicheskiy fakul'tet Khar'kovskogo universiteta za pervyye 100 let ego sushchestvovaniya (1805–1905)*, Typ. Adolph Darre, Kharkiv, pp. 218–223. (In Russian).
- Ritter P. G. (1908c), “Ritter Pavel Grigor'yevich”, in Khalanskiy M. G. and Bagaley D. I. (eds), *Biograficheskiy slovar' professorov i prepodavateley / Istoriko-filologicheskiy fakul'tet Khar'kovskogo universiteta za pervyye 100 let ego sushchestvovaniya (1805–1905)*, Typ. Adolph Darre, Kharkiv, p. 231. (In Russian).
- Ritter P. (1900), “Chto takoye Sanskrit? (Probnaya lektsiya, proctennaya 14 oktyabrya 1899 g. v Imperatorskom Khar'kovskom universitete)” in Ritter P. “Qu' est se, qu le Sanskrit?”, *Zapiski Imperatorskogo Khar'kovskogo universiteta*, Book 2, Unofficial part, pp. 1–12. (In Russian).
- Ritter Pavel (1932a), “Schleicher August”, in *Entsiklopedicheskiy slovar' russkogo bibliograficheskogo instituta Granat*, 7th ed. [stereotypical edition], Vol. 50, Moscow, pp. 237–238. (In Russian).
- Ritter Pavel (1932b), “Schmidt Johannes”, in *Entsiklopedicheskiy slovar' russkogo bibliograficheskogo instituta Granat*, 7th ed. [stereotypical edition], Vol. 50, Moscow, pp. 308–309. (In Russian).
- Ritter Pavel (1932c), “Schrader Otto”, in *Entsiklopedicheskiy slovar' russkogo bibliograficheskogo instituta Granat*, 7th ed. [stereotypical edition], Vol. 50, Moscow, pp. 404–405. (In Russian).
- Ritter Pavel (1932d), “Schröder Leopold von”, in *Entsiklopedicheskiy slovar' russkogo bibliograficheskogo instituta Granat*, 7th ed. [stereotypical edition], Vol. 50, Moscow, p. 406. (In Russian).
- Ritter Pavel (1932e), “Steiner Rudolf”, in *Entsiklopedicheskiy slovar' russkogo bibliograficheskogo instituta Granat*, 7th ed. [stereotypical edition], Vol. 50, Moscow, pp. 439–443. (In Russian).
- Ritter Pavel (1932f), “Steinthal Heymann (Chajim)”, in *Entsiklopedicheskiy slovar' russkogo bibliograficheskogo instituta Granat*, 7th ed. [stereotypical edition], Vol. 50, Moscow, pp. 443–444. (In Russian).
- Abaschnik Vladimir (2004), “Johann Albrecht Bernhard Dorn (1805–1881) aus Coburg als Professor der Orientalistik in Charkow und Sankt Petersburg”, *Coburger Geschichtsblätter*. Hg. von der Historischen Gesellschaft Coburg e.V., No. 1–2, pp. 26–39.
- Bopp Franz (1833), *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutschen*, Teil I, Duemmler, Berlin.
- Dorn Johannes Albrecht Bernhard (1833), *De affinitate linguae slavicae et sanscritae*, University Typ., Kharkiv.
- Geldner Karl Friedrich (1877), *Über die Metrik des jüngeren Avesta: nebst Übersetzung ausgewählter Abschnitte*, Laupp'schen Buchhandlung, Tübingen.
- “Personalnachrichten” (1899), *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Vol. 53, p. XI.
- Schleicher August (1850), *Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht*, König, Bonn.
- Schmidt Johannes (1872), *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*, Böhlau, Weimar.
- Schrader Otto (1883), *Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums*, Hermann Costenoble, Jena.
- Schrader Otto (1890), *Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums. Zweite vollständig umgearbeitete und beträchtlich vermehrte Auflage*, Hermann Costenoble, Jena.

Schroeder Leopold von (1884), *Pythagoras und die Inder. Eine Untersuchung über Herkunft und Abstammung der pythagoreischen Lehren*, Otto Schulze, Leipzig.

Sieg Emil (1892), *Bhāradvājaçikshā: cum versione latina, excerptis ex commentario, adnotationibus criticis et exegeticis*, Speyer & Peters, Berlin.

Steiner Rudolf (1894), *Die Philosophie der Freiheit. Grundzüge einer modernen Weltanschauung*, Verlag von Emil Felber, Berlin.

Steinthal Heymann (1848), *Die Sprachwissenschaft Wilh. v. Humboldt's und die Hegel'sche Philosophie*, Ferd. Dümmler's Buchhandlung, Berlin.

“Verzeichnis der Mitglieder der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft im Jahre 1907” (1907), *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Vol. 61, No. 1. pp. IV–XIX.

В. О. Абашик

**Павло Ріттер (1872–1939) про німецькомовних філософів,
лінгвістів та сходознавців**

У статті проаналізовано праці українського сходознавця Павла Ріттера щодо публікацій та теорій окремих німецькомовних філософів-сходознавців, мовознавців, санскритологів, індологів та інших сходознавців. По-перше, мова йде про німецьких учених, які викладали східні мови та літератури в Харківському університеті в першій третині XIX століття (Й. Г. Барендт, Й. А. Б. Дорн). Зокрема, важливою була критична стаття П. Г. Ріттера щодо особливостей викладання в 1827–1835 рр. у Харківському університеті східних мов та творів Бернгарда Дорна, який був авторитетним фахівцем із санскриту, мов та історії Афганістану й Ірану. У цьому контексті П. Г. Ріттер розглядає головні риси монографії “De affinitate linguae slavicae et sanscritae” (1833) Дорна та порівнює її з поглядами іншого відомого мовознавця та санскритолога Франца Боппа. По-друге, Павло Ріттер аналізував також актуальні публікації німецьких науковців (О. Штраус, Г. Гакманн) щодо індійської та китайської філософії у своїх рецензіях в українському часописі “Східний світ” наприкінці 1920-х років. По-третє, вчений на початку 1930-х рр. присвятив свої численні енциклопедичні статті німецьким та австрійським мовознавцям, санскритологам, філософам та сходознавцям (А. Шляйхер, Й. Шмідт, О. Шрадер, Л. фон Шредер, Р. Штайнер, Г. Штайнталь). Серед них були й статті щодо особливостей теорії “генеалогічного дерева” мовознавця Августа Шляйхера та “хвильової теорії” професора Йоганнеса Шмідта, у якого П. Г. Ріттер стажувався в Берлінському університеті в 1895–1896 рр. Важливе значення мала також ґрунтовна стаття Павла Ріттера щодо особливостей антропософії австрійсько-німецького мислителя Рудольфа Штайнера, зокрема в контексті впливів східної філософії на його позицію. Проаналізовані в статті праці Павла Ріттера вирізнялися ґрунтовністю та досконалістю. Крім цього, харківський учений у своїх працях перекладав з німецької мови ключові тези названих німецькомовних сходознавців, знайомлячи в такий спосіб вітчизняних читачів та фахівців з актуальними досягненнями німецьких та австрійських сходознавців.

Ключові слова: Павло Ріттер, антропософія, лінгвістика, німецькомовні сходознавці, санскрит, сходознавство, східна філософія

Стаття надійшла до редакції 5.11.2022